

JAN CHLOUPEK

ČEŠTINA A SLOVENŠTINA Z HLEDISKA JAZYKOVÉ POLITIKY

Na vztah mezi našimi jazyky lze pohlížet jednak ze stanoviska politického, jednak lingvistického. Druhé se vyznačuje v případě vztahu mezi češtinou a slovenštinou tou specifícností, že se tu pojednává o vztahu jazyků z hlediska historického vývoje i jeho výsledků neobyčejně si blízkých, z hlediska komunikační funkce téměř totožných a z hlediska prognostiky obdobně se rozvíjejících. Tato trojí problematika přístupu ryze lingvistického má nadto vždy svůj aspekt didaktický, ba pedagogický. Na všech těchto badatelských úsecích splácí česká a slovenská jazykověda jistý dluh: nepochybně pokročila ve zkoumání svých jazyků, nicméně ne tolik ve směru konfrontačním, který by shody a rozdíly mezi našimi jazyky odkryl jasně, zřetelně a průkazně, a tak by se mohl odvážit opatrné vývojové prognózy. Vcelku se však situace přece jen zlepšila, soudíme-li tak podle některých stesků v Jazykovědných študiích VII, svazku studií obsahujících materiál z konference o vývojových tendencích spisovné slovenštiny, konané v dubnu 1962 v Bratislavě. Vztahy mezi slovenštinou a češtinou tematiku tehdejší konference prolínaly: ostatně právě rozproudení konfrontačního studia spisovné slovenštiny a češtiny mělo být jedním z pracovních podnětů, které tehdejší konference přinesla. Sestava referátů a sdělení zejména ve druhém dni nynější konference je vítaným svědectvím o přitažlivosti konfrontační tematiky po více než dvou desetiletích od rozběhu, k němuž dal podnět rozvoj marxistické jazykovědy, jedině tak můžeme otázky jazykové kultury, jazykové politiky a prognostiky řešit hluboce, všestranně a pravdivě.

Pokud jde o hledisko první, politické, integruje přístup sociolingvistický, sociologický, historický a psychologický. Základní kvalitou, která vždy ovlivňovala vztah mezi našimi národy, byla rovnost, popřípadě nerovnost podmínek, ve kterých žily. Mám přitom na mysli podmínky ekonomické a politické. Platí to sice především o soužití v novém společném státě, ale v některých věcech i o době před rokem 1918. V postojích a názorech představitelů jazykovědy a kultury se tyto základní životní podmínky vždy odrážely, třebaže s jistými modifikacemi a někdy pouze tlumeně. Koneckonců scestná koncepce dvou spisovných znění spisovného jazyka československého byla sice odůvodňována faktem jisté přechodovosti českých a slovenských dialektů, často se zejména

v českém prostředí jevila jako *fraus pia*, byla však pouze podpůrnou argumentací politické koncepce čechoslovakismu. A politika ruku v ruce s ekonomikou rozhodovala poté o tom, že ještě nepříznivější vliv než výše uvedená účelová „jazyková koncepce“ měla na poměry v buržoazní republice běžná jazyková praxe s nerovnoprávným postavením slovenštiny — pochopitelně především ve veřejném životě, v řízení státu, v kultuře a politice. V případě zostření třídního, sociálního a národního boje, například v letech 1938–1945, se i situace v jazykovědě radikalizovala, za fašistického násilnického panství nebyly ohroženy naše dávno konzolidované staré národní jazyky, nýbrž jejich příslušníci, český a slovenský lid. Po osvobození a zvláště po roce 1948 nebyly už pro ožívování koncepce čechoslovakismu nikdy vytvořeny pevnější předpoklady. V šedesátých letech se začalo prosazovat sblížování našich jazyků, poněkud však překotně a jaksi zvenčí. Tyto zámysly odpovídaly tehdejšímu politickým a ekonomickým představám o poměrně rychlém dosahování vývojových stupňů socialismu a ne zcela dořešenému vztahu mezi našimi národy z hlediska řízení socialistické společnosti.

Chtěl bych na tomto místě zdůraznit, že základem vytvoření spravedlivého vztahu mezi našimi národy a rovnoprávného postavení mezi našimi jazyky byly takové dějinné události jako vyhlášení Košického vládního programu a přijetí zákonů o československé federaci. To byly mezníky celospolečenského, a v tom tedy i jazykového vývoje. Z tohoto pohledu nejví se potom tolik důležité stanovisko toho či onoho badatele jazykovědce, do pozadí ustupují dobové polemiky, přestože se v nich začasť projevoval vřelý a poctivý zájem o prospěch národa a lidu. A dále domyšleno: není třeba mít obavy o další rozkvět obou našich národních jazyků, jsou-li pro tento příznivý vývoj vytvořeny předpoklady v praxi rozvinuté socialistické společnosti i v teorii vědeckého komunismu. Novodobé dějiny nám však poskytují i jistá varování. Především nelze nikdy podceňovat národnostní problematiku a v této věci věřit v automatickou vývoj, v důsledku toho přehlížet nově vzniklé problémy a subjektivisticky posuzovat reálné vztahy. V Politické zprávě ÚV KSSS XXVII. sjezdu se praví: „Naše úspěchy však nesmějí vzbuzovat představu, že národnostní procesy jsou prosty všech problémů. Rozpory jsou vlastní každému vývoji a jsou nevyhnutelné i v této sféře. Hlavní je vidět jejich aspekty a třetí plochy, které při tom neustále vznikají, hledat a včas nacházet odpovědi na otázky, které klade život. Tím spíše, že v této oblasti se ještě nepřežily a mnohdy se nezdravě projevují snahy o národní izolovanost, lokální patriotismus a tendence spoléhat na pomoc jiných.“

S uplatňováním správné linie v jazykovém plánování souvisí i jeden základní subjektivní předpoklad: vzájemné pochopení. S vymezující funkcí každého spisovného jazyka v době jeho upevňování jsou nutně spjaty kvality jako purismus, svéráz, ba i izolacionismus: ostatně po jistou dobu nezbytné obrany národa a jazyka se zprvu ještě ani jako dětské nemoci neprojevují; páchají škodu až později, až už obrannou funkci neplní a přežívají jako nástroj útočného nacionalismu. Proměnu původně pozitivních kvalit v negativní nepostřehne vždy bohužel včas ani badatel, ani jazykověda jako celek. V situaci národní společnosti bohatší, stabilizovanější projevuje se zákonitě jakási nekorysost: v podstatě směřuje k zachování statu quo; její city se jítří spíše domnělým zneuznáváním této velkorysosti, přesněji řečeno soustavné velkorysé pomoci mladšímu partnerovi. V jazykové politice rovněž se v tomto pří-

padě postupuje prosazování kodifikace velkorysé, posilování hledisek ryze funkčních. Nic v minulosti nebylo náhodou, všechny kladné i negativní jevy ve vztahu mezi našimi jazyky měly své politické a ekonomické kořeny.

V naší současnosti, jak napsal v Tvorbě s. Josef Kempný, člen předsednictva ÚV KSČ a předseda České národní rady, „je třeba správně chápat vzájemný vztah obou pokrokových tendencí ve vývoji našich národů a národností — tendenci k rozvoji národního života a tendenci k sblížování. V podmínkách rozvinutého socialismu se obě tendence projevují harmonicky, jsou nejen v souladu, ale také se vzájemně nevylučují. Nejsou to procesy oddělené, ale úzce spjaté, které na sebe vzájemně působí. Podmínky a prostředky národního rozvoje a sblížování se utvářejí současně, v organické jednotě.“ Pokud jde o oba hlavní jazyky ČSSR, lze jejich dnešní situaci a současný vzájemný poměr vystihnout takto:

1. Souhlasím s tezí V. Budovičové, že jazykové vtahy česko-slovenské jsou určovány méně jazykovými situacemi s jednotlivci a malými skupinami, zato daleko podstatněji makrosituacemi s podílem početných skupin; tu hraje nejdůležitější úlohu mluvená publicistika, konkrétně rozhlasové vysílání stanice Hvězdy a Československá televize se společným česko-slovenským programem. Nicméně právě situace uvnitř malých skupin a v interakci jednotlivců, založená na prosté psychologii lidí, bývá zcela bezkonfliktní, nemarkantní, bezproblémová. Rušivé momenty se mohou projevit spíše až v masových makrosituacích, tu však obvykle nespokojenost s jazykovou situací skrývá v sobě projev nespokojenosti širší, nejen jazykové. Stížnosti na jazykovou situaci bývají v podstatě neupřímné, vykonstruované, bývají jen součástí celkových postojů a názorů politických.

2. Bylo by absurdní, kdyby se jazyky obou národů společného státu měly odvíjet od sebe, vzdalovat se. Spontánně se oddalovat nemohou. Složitější je otázka jejich sblížování; to si lze snadno představit v terminologii vyhledávání společných cest pojmenování za společného úsilí odborníků i jazykovědů. Běží tu v podstatě o výběr z úzu, o využívání jazyka, nikoli o jazykovou strukturu samu: tu v žádném případě se strukturou jinou uměle, třebaže koncepčně sblížovat podle mého názoru nelze. Občané by ostatně pravidla takové až příliš účelové hry nepřijali. Na okraj podotýkám, že ani v konvenci dozajista nejkonvenčnější — v pravopisu — by výhody společného postupu velice často byly kompenzovány nevýhodami pro ten nebo onen jazyk (srov. v češtině velice dobře fungující psaní *dě, tě, ně* s jeho tuším stejně dobře fungující slovenskou obdobou *de, te, ne*).

Vůbec se zdá, že při své příbuznosti představují naše jazyky svérázně vyrovnané struktury založené na staletém vývoji, struktury poměrně pevně skloubené a bez následků nenarušitelné. Každá se vyznačuje jinými fonologickými vztahy, kvalitativně odlišnými poměry v jevech parajazykových, jinou unifikací koncovek a jiným sklonem k ní, jinými, různou tradicí podmíněnými vztahy skladebnými, rozdílů v tvoření slov — zvláště emocionálně zabarvených, odchylkami v pojmenování vůbec nebo v pojmovém obsahu a rozsahu výrazu a ve způsobu konotace. Nadto využívá český nebo slovenský původce projevu pokaždé jinak onu dichotomii spisovnosti a nespisovnosti, která je mu k dispozici, jiná je náplň této dichotomie a následně nebo nezávisle na tom různá je její funkce. Či — z jiného konce — je snadnou záležitostí překlad česko-slovenský nebo slovensko-český? A nejsou česká vystoupení slo-

venských herců a slovenská vystoupení herců českých chválena spíše za dobrou snahu představitelů a jen zcela výjimečně, vůbec-li, za výkon sám? Sáhnut s cílem i ušlechtilým do těchto struktur bylo by bláhové, pokud by nešlo o včasné rozhodnutí pro jednu z přirozených vývojových možností. Vždy přece rozhodují strukturální vztahy samé, nikoli naše představy o jejich výhodnosti z hlediska výsledků konfrontačního studia.

3. Je-li naše státní zřízení samo garantem spravedlivého uspořádání vztahů mezi našimi jazyky, není naše jazykověda nic jiného než strážcem tohoto spravedlivého řešení. K tomu je zapotřebí jak suverénního postavení české jazykovědy při výzkumu češtiny, tak slovenské jazykovědy při výzkumu slovenštiny; nadto však je svrchovaně žádoucí společné česko-slovenské úsilí koncepční, společné vytčení cílů a etap jejich dosahování, společná metodologie a v konkrétním výzkumu obdobná metodika se srovnatelnými výsledky. Z praktických důsledků soustavné spolupráce vyzdvihl bych zde především nutnost zastoupení druhého jazyka na československých univerzitách kvalifikovaným odborníkem, podle možnosti i na samostatných pedagogických fakultách, paralelní stanovení těžišť badatelského výzkumu, výměnu příspěvků mezi redakcemi jazykovědných časopisů, periodičnost bilaterálních konferencí. Také při popularizaci jazykovědných poznatků mělo by dojít k důsledné koordinaci, třebaže na straně druhé mohou být v našich národních společnostech antiracionální postoje podloženy jinak.

4. Při sociolingvistickém hodnocení občanských postojů k jazyku a jazykovědě je třeba mít na mysli to, že problémy, které naši společností hýbaly a dodnes jsou velice zajímavé pro naši generaci, nejsou ani zdaleka středem zájmu generace mladé, která přijímá dnešní uspořádání vztahů národních a jazykových jako samozřejmé, a je-li něco takového v historii možné, jako definitivní. Za prostředí přispívající k jazykové integraci považují některé velké závody s pracovníky různé národnosti (např. Třinecké železárny VŘSR), velice důsledně pak základní vojenskou službu, vzhledem k živelnosti vyjadřování dochází však zpravidla k snížení náročnosti na ryze vyjadřování a vliv různých okolností bývá rozdílný.

Jakkoli jsmem se snažil jasněji vytknout konstitutivní faktory ovlivňující jazykovou problematiku česko-slovenskou, nepřeji si, aby vznikl dojem, že všechno je vyřešeno. Četné konkrétní úkoly nejsou dosud ani vyřešeny, ani řešeny. Někdy zůstáváme u drobností, rarit a jazykových hříček. Jindy se ani důsledně uplatňovaná konfrontační metoda sama nemusí stát spolehlivým základem marxisticko-leninské jazykové politiky. Spíše se osvědčí vědomí historických souvislostí, vědomí jasného cíle, soustředění a spolupráce jazykovědy české a slovenské, pochopení a dobrá vůle jazykovědců slovenských a českých, přátel v práci i v životě.¹

¹ Předneseno mezi úvodními referáty na vědecké konferenci „Česko-slovenské jazykové vztahy hlavně v období socialistického rozvoje“. Uspořádala ji katedra českého a slovenského jazyka filozofické fakulty UK, a to 16. – 18. října 1984 ve Štítně.

LITERATURA

Jazykovedné štúdie VII. Spisovný jazyk. Bratislava 1963.

RUŽIČKA, J.: Spisovná slovenčina v Československu. Bratislava 1970.

Slavica Pragensia XXV. Praha 1985.

Z teórie spisovného jazyka. Bratislava 1979.

ЧЕШСКИЙ И СЛОВАЦКИЙ ЯЗЫКИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКИ

1. Для правильного решения отношений между чешским и словацким имеются хорошие предпосылки: сосуществование чешского и словацкого народов в общем социалистическом государстве; близкое родство между обоими языками; марксистская ориентация чехословацкого языкознания; возможность использования прогрессивных традиций в целях рационального управления развитием языка и в целях языковой прогностики. Решение языковых вопросов при этом нужно понимать как частную форму проявления социалистического интернационализма в жизни обоих национальных обществ.

2. Необходимо последовательно препятствовать попыткам преднамеренного отдаления одного языка от другого, одностороннего подчеркивания различий между ними. С другой стороны было бы ошибочным ориентироваться на искусственное сближение обеих языковых структур, представляющих собой результат длительного развития: на них в принципе нельзя оказывать рациональное и директивное воздействие, в особенности если учесть тот факт, что оба языка могут опираться на немалые культурные ценности, познание которых этими языками опосредствовалось на протяжении целых эпох.

3. Рациональному воздействию можно, однако, подвергать языковую практику, т. е. узус и состояние языковой культуры. Средством указанного воздействия становятся учебно-воспитательная система, соглашения в области научной и технической терминологии, популяризация сведений по языкознанию, совместные действия по выработке документации во всех областях общественной жизни.

4. В высшей степени желательным и полезным является последовательное сотрудничество чешских и словацких языковедов, в особенности обмен методологическими знаниями, совместное определение центральных сфер научно-исследовательской работы, концентрация квалифицированных работников и сотрудничество исследователей.

